

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Докія Гуменна



**ДАР ЕВДОТЕЇ**

Харків  
«ФОЛІО»

## Частина перша ЖАШКІВСЬКІ ЧЕТВЕРГИ

### 1

Мені вже 68 років, думаю, що ніяких особистих подій у моєму житті вже не буде і що пора записати його. Відтворити. Вправа для пам'яті.

Життя моє бідне на зовнішні події, а пересичене внутрішніми емоціями, настроями, переживаннями. Можна сказати, що моя зовнішня біографія не має нічого індивідуального, а повторює долю тих, що народилися в період передреволюції і перейшли те, що було всім. Таке собі сіре існування, без барв, нема про що розказувати.

І це — перше відчуття мого дитинства. Перше, що я пам'ятаю, це страшний жаль за чимось. Щось було і вже ніколи того не буде. Щось чудове, рідне й дороге. Це, що навколо — чуже, нецікаве, холодне. Я тут чужа, нікому немила. Але головне в цьому переживанні — густий жаль, що пронизує всю істоту. Те гарне — пробивається десь із-під землі, воно далі, ніж жаль.

Особливо дошкульно було, як прокидаюся, а в другій кімнаті співають. І досі не збагну, за чим мені було жаль у 3-4 роки.

### 2

Себе я пам'ятаю вже тоді, як ми жили в містечку Жашкові, у домі типу заїзда. Довгий коридор розділяє дім на дві половини. Задня — дві кімнати поряд і кухня. В одній кімнаті і кухні

ми жили, а та дальша була зайнята різними речами. Не була це житлова кімната.

Передня частина дому, що виходила на вулицю-площу, кінську торговицю, складалась із одної великої кімнати і другої малої. На фронті був ганок. На ганку вгорі висіла вивіска: ТРАКТИР. А звали — шинок. Поруч із ганком виходив на вулицю погріб із сходами вниз та косим піддашком...

\* \* \*

Але мушу повернутися назад, бо народилась я в іншому місці, а не в шинку. З оповідань і з метричної виписки знаю, що моє народження припадає на 23 березня (старого стилю) 1904 року, у селі Жашкові на Першій Дачі.

Перша Дача і Друга Дача — це величезне розлоге село, що оточувало з обох боків невеличке містечко з жидівським ґетто, ярмарковими площами, майданами й ятками. Я так і не знаю, чому звалися ці дві частини Жашкова «дачами». Хто, кому, що давав?

Отже, на Першій Дачі жив колись мій прадід Григорій Гуменний, по вуличному Гуменюк. Чи він, чи його предки були вихідцями з Волині, де й існував якийсь предок гуменний, який і був причиною того, що я — Гуменна. Так було в записах і документах, хоч по-вуличному звали нас Гуменюками. Я з тим прізвищем (Гуменна) пішла в світ.

Прадід Григорій мав троє синів. Мабуть, він був не лише один із нащадків приходця з Волині, бо дуже часто чула я, що «Гуменюків у Жашкові пів села». Вони вже навіть не вважалися нашими родичами. Я пам'ятаю з дідових братів ще діда Якова, що жив у протилежному кінці Першої Дачі. Брат його, Гарасим, це вже був мій дід. Але дід Гарасим не посідав усього

прадідового обійстя. Колись просторе й довге — від шляху аж до річечки, обсаженої вербами, — тепер воно було почетвертоване. Від вулиці була хата й садиба дядька Івана, це значить другого дідового брата, Юхима, а моему батькові двоюрідного брата. Перейдеш через цю садибу — потрапляєш на подвір'я дядька Ларійона, рідного брата Іванового.

Ще нижче, як перейти повз Ларіонову хату, туди далі до берега — отам і була хата, де жив мій дід Гарасим, де народились мої тітки Мокрина й Тодоська та їх менший брат Кузьма, а через десятки років і я.

Хати тієї, де вродилась моя особа, я вже не бачила, а тільки місце, де вона стояла, та комин із піччю. Але була ще клуня, що вже теж розвалювалась, та запущений, здичавілий садок. Сливи ще родили. Вишні були вже дуже старі. І цілі гаї бузини... В клуню мій батько ще звозив збіжжя і восени у подвір'ї молотила молотілка. На клуні була лелека, але вона, ще до моєї пам'яті переселилася на клуню дядька Ларійона.

Вже за цим садком починалися городи, що простягались аж до річки. Колись один суцільний прадідів, тепер він був поділений на смуги: Іванів, Ларійонів, наш і тігчин Тодосьчин. Отаким застала я своє місце народження, оце сюди ходили ми з мамою ціле літо до городу: садити, сапати, підгортати, копати картоплю й буряки, збирати мак, цибулю, ну, словом, робити усе, що треба на городі.

Оце тут мало бути моє дитинство, звідси мала я пройти цикл сільської жіночої долі, вийти заміж чи, може, зостатися невідданницею, як тітка Мотря, Ларіонова сестра. Вона в молодих літах окалічила, сталося зараження крові, відрізали ногу, — так незаміжня й жила вона при братові... Тут було б моє місце, бо в цій хаті, на цій садибі мав жити мій батько, це був

його наділ від діда. Дід же вибрався із сім'єю на хутір Адамчик, що за Троянами.

Але батько мій не захотів тут жити. Як же це воно сталося? Знову вернусь до того, чого я наслухалася в нашій хаті, до батькового життєвого шляху.

Скоро дуже, після народження третьої дитини, Кузьми, в Гарасимовій сім'ї, померла його жінка, Ганна. Залишилося дві дівчинки, Мокрина й Тодоська, та немовля Кузьма. Як тоді дідові приходилося, то сам він часто згадував та приплакував, розжалоблений чаркою: «Ой, біда! Ганна померла, троє малих дітей і нема кому їх доглянути. Що я з цією малечєю робитиму? Ані зварити, ані сорочку випрати. Воші обсіли...». О, дід умів це так мальовничо розказати, з такими переживаннями, таким жалісним голосом, із сльозою. «Узяв я в найми з Городищ дівчину Кирію, заради дітей...»

(Городища — це величезне село, що зливається з Жашковом, відділене умовно річечкою, що ото до неї припирає наш город. Назва від того, що там існують якісь городища, ще недосліджені. Переказ каже, що то було колись велике місто з сорокома церквами, а Жашків — тільки присілок).

Оце ця Кирія й стала мачухою трьом сиротам, а в хаті з'явилися ще й її діти: Хведір, Йосип, Василь, Палазя. Оженившись вдруге, дід став дуже послідовно «ставати на ноги». Це, певно, Кирія була надхненницею: сама вона безвідгалу робила і діти мусіли безпросвітку працювати. Себто нерідні, старші діти. Почалося прикупування землі. Напочатку мав дід одну моргу поля (одну третю десятини) і коли мав уже сто десятин землі (без одної), то найулюбленіший його вираз був: «Я — з мурґочки!». Отож він і є той столипинський хуторянин, що ще до 20-х років свого життя був кріпаком. Предки його були

чумаками і він також замолоду із своїм батьком чумакував. Чумацькі пісні і в нашій хаті співалися із релігійним наче настроєм. То, може, це було основою розбагачення дідового? А ще чула я натяки, що дід «заглядав до скриньки святого Миколая», іншими словами, позичав на свої закупи землі з церковної каси. Дід був довгий час церковним старостою і в великій дружбі з попом. От, жаль мені, що я забула прізвище того священника! Він був цікавий сільський піп, жив, як селянин, сам орав і сів, збирав урожай. Син його... але це далі.

Отож, у такій атмосфері зростав цей хлопець, Кузьма. Гін до земельного багатства, робота без пам'яті від світання до смеркання, скупість для себе, а особливо для нерідних дітей. До своїх дітей мачуха була добра, а нерідним діставалось, особливо Кузьмі. У нападі розчулення батько не раз згадував, яке важке було його дитинство. Якби не сестри... Сестри його вигляділи, воно повзало голодне, то все котрась сестричка підтисне йому окраєць хліба чи якого пиріжечка, відкраденого з-під мачушиного ока... «А воно ж, ледащо, тільки й знало, що десь по бур'янах ховатися та дудочки вистругувати...» (Це вже я з дідового репертуару спогадів беру, бо дід ніколи інакше не називав цього свого сина, як «ледащо»).

Оце, мабуть, того часу стосується батьків спогад, як то він ходив із сестрою Мокриною на «вулицю» гуляти. Мокрина вже була піддівка, — «А я, малий, за нею хвостиком і собі біжу. Оце зйдуться біля зборні хлопці й дівчата, і я між ними... Постають уряд одні до других, по один бік хлопці, а по другий дівчата, і танцюють одні до одних метелиці... Е-е, тепер це вже перевелося...». І до цього батькового спогаду додаю я: усе життя йшла слідом з ним любов сестер, дудочки і навіть «метелиця». Він її майстерно вигравав на сопілках свого ж таки виробу.

Із батькових спогадів пізнішого трохи часу, вартий згадки ще такий: у попа був син, що вчився у Києві в семінарії. На свята він приходив додому. Не приїжджав, а приходив пішки, такі довгі ноги мав. 150 верстов він проходив за один день. Вдосвіта виходив із Києва, а ввечорі був у Жашкові. Цибатий був семінарист. Він був старший за Кузьму і вчив його грамоти. І про цього свого старшого товариша батько згадував із молитовною пошаною. Він заронив у душу хлопцеві охоту до освіти і книжки. Але де там!

Треба було РОБИТИ! Ніхто нікого не жалує. «Хадзейство» розростається, на хуторі стоять скирти й ожереди, треба доглядати коні й товар... Старшими дівчатами, Мокриною й Тодоською, від світанку до смерканку орали. А Кузьма... «Ой, то таке ледащо, хай Бог милує! — крутив головою кожен раз дід. — Йому тільки дудочки та скрипочки та книжечки в голові!»

А Кузьма мав уже не тільки дудочки й скрипочки, мав ще й гармонію, і все це він так ховав від батька Гарасима, що той ніколи не міг здогадатися. І за образами заглядав, і на горищі, і ще по яких схованках, що вже розшифровані, — нема. А Кузьма, замість глядіти роботи, та назбирає таких самих лобуряк, хутірських хлопців-товаришів — ото тільки залиши його самого тут на хуторі — і витинає усяке чортибатьказнащо, аж пір'я курить.

Я тих «лобуряк» (на моїх очах уже літніх хуторян) знала: найближчий батьків товариш, Гантін Завертаний, званий «Гаршин з шапкою» за його малий зріст. Петро Лозовий, Федір Слухай... Вони як зберуться за чаркою, то насміхаються один з одного, згадуючи колишне. Хоч би ось таку сценку:

На хуторі в хаті дим коромислом, грають і регочуть, а тут вбігає «Гаршин з шапкою»... Тікайте, бо приїхав старий, ось уже

ворота відчиняє... Хлопці розбіглися хто куди, а Кузьма притьмом ховає свою колекцію музичних інструментів. Та не встиг. Ще не зачинив грубу, як батько в хаті! Витяг він ці дорогоцінності з груби, скрипку побив на цурпалки, гармонію потоптав... — Оце тобі скрипочки та гульки! Вже й здоровий парубок! Лядацюга! Он худоба ненапоена!

Скрипка й гармонія з'явилися незабаром знов: Кузьма відкрав хліба, продав його, купив нові, а ховати навчився ще краще...

Був це, я так думаю, вияв протесту й жалю до свого батька. Дуже хотів Кузьма вчитися, а його приневолювали до хазяйства, якого він не любив. Ані земля з сівбою-жнивими ніколи його не приваблювали, ані воли та корови. Музика й книжка вабили, — та з музичних надбань було лише те, що самоуком зміг утнути. А книжка... — «Тобі нащо вчитися? — питався дід. — З книжки хліба не їстимеш. Хіба ж ти попом будеш?» — Попом він робив свого іншого сина, Киріїного Хведора. Хведір учився в духовній семінарії, Кузьма ж мав орати-сіяти, доглядати коні й товар — а це йому було не до мислі. І цього не міг Кузьма своєму батькові простити ніколи. Скільки я не пам'ятаю родинних суперечок, мій батько завжди гірко випоминав дідові: «Чому ви мене не вчили, як Хведора?».

Скільки кляс двоклясової жашківської школи скінчив мій батько, я так і не знаю. Писав він досить виробленим почерком.

А щодо «книжечок», що зазнавали від діда такого ж розгрому, як і музичні інструменти, то була одна така сторінка, якої батько мій не згадував ніколи. Певно, соромився. Він належав до революційного гуртка. Організатор був адвокат Амханіцький. Чого він був у Жашкові і що робив той гурток, — я не знаю. Амханіцький підбирав отаких хлопців і напевно давав їм

## Зміст

Передмова. *Олена Коломієць* .....3

### Книга перша КИЇВСЬКІ КРУЧІ

Частина перша. ЖАШКІВСЬКІ ЧЕТВЕРГИ. ....29

Частина друга. СТАВИЩАНСЬКА РОЗКІШ. ....142

Частина третя. МРІЯ, ЩО ЗВЕТЬСЯ КИЇВ .....232

### Книга друга ЖАР І КРИГА

Частина перша. МРІЯ, ЩО ЗВЕТЬСЯ ЛІТЕРАТУРА .....409

Частина друга. ХАРКІВСЬКІ ВІТРЮГИ .....500

Частина третя. МОЇ ПРИМІТИВНІ РОДИЧІ .....651

Коментарі. *Олена Коломієць* .....817